

**ЕЛЕКТРОНЕН БЮЛЕТИН
РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – СОФИЯ**

**E-BULLETIN
REGIONAL HISTORY MUSEUM – SOFIA**

Бр. 05/2022
Vol. 05/2022

**Издателство на Регионален исторически музей – София
Publishing of Regional History Museum – Sofia**

София 2022

**„Е-бюлетин“ е периодично научно електронно издание на
Регионален исторически музей – София**

**“E-Bulletin” is a periodical scientific electronic edition of
Regional History Museum – Sofia**

Съставители

д-р Александър Станев (РИМ–София)
Цветозар Йотов (РИМ–София)

Отговорен редактор

Цветозар Йотов (РИМ–София)

Редакционна колегия

доц. д-р Венета Ханджийска-Янкулова
(РИМ–София)
гл. ас. д-р Илиана Борисова-Кацарова
(СУ „Св. Климент Охридски“)
д-р Марио Филипov (РИМ–София)
Елена Николова (РИМ–София)

Техническо оформление

Светлана Чолакова

Editors

Alexander Stanev, PhD (RHM–Sofia)
Tzvetozar Yotov (RHM–Sofia)

Editor-in-chief

Tzvetozar Yotov (RHM–Sofia)

Editorial Board

Veneta Handzhiyska-Yankulova,
Assoc. Prof., PhD (RHM–Sofia)
Iliana Borisova-Katsarova, Chief Assist.
Prof., PhD (SU “St. Kliment Ohridski”)
Mario Filipov, PhD (RHM–Sofia)
Elena Nikolova (RHM–Sofia)

Layout

Svetlana Cholakova

**Издавателство на Регионален исторически музей – София
Publishing of Regional History Museum – Sofia**

ISSN 2603-424

**Изисквания към авторите за подготовка на публикация / Requirements for authors
when preparing a publication: <https://e-bulletin.sofiahistorymuseum.bg/bg/requirements>**

Регионален исторически музей – София
Regional History Museum – Sofia

ЕЛЕКТРОНЕН БЮЛЕТИН E-BULLETIN

<http://www.sofiahistorymuseum.bg/bg/>

<http://e-bulletin.sofiahistorymuseum.bg/bg/>

Бр. 05/2022

ISSN 2603-4247

Vol. 05/2022

СЪДЪРЖАНИЕ CONTENT

АРХЕОЛОГИЯ /ARCHAEOLOGY

**ПРАИСТОРИЧЕСКИ МАТЕРИАЛИ ОТ МЕСТНОСТТА ЧУНГОВИЦА,
С. ЛОЗЕН, СТОЛИЧНА ОБЩИНА**

Мargarита Попова, Люба Дафова

**PREHISTORICAL MATERIALS FROM CHUNGOVITSA LOCALITY, VILLAGE
OF LOZEN, STOLICHNA MUNICIPALITY**

Margarita Popova, Lyuba Dafova

.....9–16

**КЪСНОАНТИЧНИЯТ КОМПЛЕКС В КВ. ВЕРДИКАЛ, ГР. БАНКЯ – ДАННИ И
МАТЕРИАЛИ ОТ ПРОУЧВАНИЯТА ПРЕЗ 1981 Г.**

Аnани Антонов

**THE LATE ANTIQUE COMPLEX IN VERDIKAL NEIGHBOURHOOD, TOWN OF
BANKYA – DATA AND MATERIALS FROM THE 1981 SURVEYS**

Anani Antonov

.....17–42

**ТЕРЕННИ ИЗДИРВАНИЯ В ЗЕМЛИЩАТА НА СЕЛАТА ЛОЗЕН И КАЗИЧЕНЕ,
РАЙОН ПАНЧАРЕВО, СТОЛИЧНА ОБЩИНА**

Александр Станев, Методи Златков

**FIELD SURVEYS ON THE TERRITORY OF LOZEN AND KAZICHENE VILLAGES,
PANCHAREVO DISTRICT, STOLICHNA MUNICIPALITY**

Alexander Stanev, Metodi Zlatkov

.....43–111

ИСТОРИЯ / HISTORY

БОЯНСКИЯТ МАЙСТОР И ПРЕДСТАВАТА ЗА САРАЦИНИТЕ

Ели Антова

THE BOYANA MASTER AND THE REPRESENTATION OF THE SARACINS

Eli Antova

.....115–128

СВЕДЕНИЯТА ЗА ВЛАСИ „РИМСКИ ПАСТИРИ“ И УПОТРЕБАТА НА ТЕРМИНИТЕ BULGARI, BLASII И MESSIANI В УНГАРСКИТЕ ХРОНИКИ ОТ XIII–XV ВЕК

Цветозар Йотов

THE ACCOUNTS OF WALLACHIANS AS “ROMAN SHEPHERDS” AND THE USE OF THE TERMS BULGARI, BLASII AND MESSIANI IN THE HUNGARIAN CHRONICLES FROM 13TH–15TH CENTURIES

Tzvetozar Yotov

.....129–151

ДИАЛЕКТИКА НА УПРАВЛЕНСКИТЕ И ИЗМЕРИТЕЛНИ СИСТЕМИ В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ И НЕЙНИТЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

Василис Пимпас

DIALECTIC OF MANAGEMENT AND MEASUREMENT SYSTEMS IN THE OTTOMAN EMPIRE AND ITS CONSEQUENCES

Vasilis Pimpas

.....153–167

ТАКОР КЮРДЯН – ТАКИ: 25 ГОДИНИ ПО-КЪСНО

Силвио Томов

TNAKOR KURDYAN – TAKI: 25 YEARS LATER

Silvio Tomov

.....169–185

ИЗКУСТВОЗНАНИЕ / ART STUDIES

ИЗЛОЖБА ПО СЛУЧАЙ 100 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА НИКОЛАЙ БОЕВ

Христина Грозданова

EXHIBITION ON THE 100TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF NIKOLAY BOEV

Hristina Grozdanova

.....189–206

НАУЧНАТА ИЛЮСТРАЦИЯ В БЪЛГАРИЯ ОТ XIX ДО СРЕДАТА НА XX ВЕК И НЕЙНОТО МЯСТО В НАУЧНИТЕ ИЗДАНИЯ И ОТВЪД ТЯХ

Христина Грозданова

THE SCIENTIFIC ILLUSTRATION IN BULGARIA FROM 19TH CENTURY TO MIDDLE 20TH CENTURY AND ITS PLACE IN SCIENTIFIC EDITIONS AND BEYOND

Hristina Grozdanova

.....207–228

МУЗЕОЛОГИЯ / MUSEOLOGY

„СПОМЕНИ ЗА ШЕСТ СОФИЙСКИ УЛИЦИ“ ОТ ВЕРА МЕЧКАРОВА

Марияна Маринова

“MEMORIES OF SIX SOFIA STREETS” FROM VERA MECHKAROVA

Mariyana Marinova

.....231–253

РЕЗУЛТАТИ ОТ АНКЕТИТЕ ПРОВЕДЕНИ ВЪВ ВРЪЗКА С „ЕВРОПЕЙСКА НОЩ НА МУЗЕИТЕ 2022“ И ДЕНЯ НА СОФИЯ НА ТЕРИТОРИЯТА НА РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – СОФИЯ И НЕГОВИТЕ ФИЛИАЛИ

Ангел Драгиев

RESULTS FROM SURVEYS CONDUCTED IN CONNECTION WITH EUROPEAN NIGHT OF MUSEUMS 2022 AND DAY OF SOFIA IN REGIONAL HISTORY MUSEUM – SOFIA AND ITS BRANCHES

Angel Dragiev

.....255–263

ДИГИТАЛИЗАЦИЯ И ДИГИТАЛИЗАЦИОННИ РЕСУРСИ В БЪЛГАРСКАТА МУЗЕЙНА ПРАКТИКА

Ангел Драгиев, Йордана Николова, Даниел Иванов

DIGITALIZATION AND DIGITIZATION RESOURCES IN THE BULGARIAN MUSEUM PRACTICE

Angel Dragiev, Yordana Nikolova, Daniel Ivanov

.....265–285

НАУЧНАТА БИБЛИОТЕКА НА РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – СОФИЯ

Бранимира Тенева

THE SCIENTIFIC LIBRARY OF THE REGIONAL HISTORY MUSEUM – SOFIA

Branimira Teneva

.....287–289

КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО / CULTURAL HERITAGE

БЪЛГАРСКОТО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО В СФЕРАТА НА НЕДВИЖИМОТО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО С АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ПРОФИЛ (1944–2020 Г.). ИСТОРИЧЕСКИ ПРЕГЛЕД

Даниел Иванов

BULGARIAN LEGISLATION IN THE FIELD OF IMMOVABLE CULTURAL HERITAGE WITH ARCHAEOLOGICAL PROFILE (1878–1944). HISTORICAL REVIEW

Daniel Ivanov

.....293–305

АРХЕОЛОГИЯ
ARCHAEOLOGY

КЪСНОАНТИЧНИЯТ КОМПЛЕКС В КВ. ВЕРДИКАЛ, ГР. БАНКЯ – ДАННИ И МАТЕРИАЛИ ОТ ПРОУЧВАНИЯТА ПРЕЗ 1981 Г.

Анани Антонов

Феноменът „римска вила“ (*villa urbana/suburbana/rustica*) е широко разискван в научната литература. Сред родните заглавия, занимаващи се с проблематиката се откроява изследването на Венцислав Динчев „Римските вили в днешните български земи“ (Динчев 1997). През последните години във връзка с редица инфраструктурни държавни начинания значително се увеличи броят на извънградските обекти от най-общо епохата на Късната античност, засечени в различни райони на България. Голяма част от тях бяха идентифицирани от проучвателите си именно като *villa rustica*. Независимо от големия брой проучени обекти през годините, днес не е възможно да се даде ясна дефиниция за подобна селищна структура. Вариативността в архитектурните решения, ниската степен на заинтересованост към интерпретация на археологическия материал и неговата непубликуваност са фактори, от които е продиктувана тази невъзможност. Очевидни са трудностите и на античния човек във формирането на ясна формулировка, що е то римска вила? За Варон например, вилата е селско поселение, свързано с производството на хранителни продукти (Varo, Rust. 3.2.1) Тацит от своя страна тълкува термина *villa* като всяка селищна структура в неградска среда.¹ В Юстиниановия кодекс също е отделено внимание на терминологията. Сградите издигани в градските предели са наричани *aedes*, а тези в аграрна среда *villae*. Обработваемите площи, на които се е издигала сграда, са наричани *fundus*, а незастроените площи *ager* (Cod. Just., Digest. 7.16).

Съществена концентрация на извънградски комплекси, интерпретирани като римски вили е засечена в хинтерланда на *Serdica*, който през Късната античност е център (столица) на провинция *Dacia Mediterranea*. Това са обектите локализирани при кв. Филиповци (София), кв. Обеля (София), кв. Хаджи Димитър (София), кв. Бусманци (София), Гара Искър (София), Александровска болница (София), с. Мирвяне (Софийско), с. Драговищица (Софийско), гр. Костинброд (Софийско).

¹ Вж. напр. Tacitus, *Annales*, 6.1.21, 6.28.50.

Днес разполагаме с кратка статия относно разкопките на комплекса в кв. Обеля (София), проучван 60-те години от екип с ръководител М. Станчева (Станчева 1981: 52–71).² Откъслечни сведения имаме за разкопките, проведени в днешния кв. Филиповци (София) от същата проучвателка (Станчева 2010: 28–73). С характер на осведомителни бележки е информацията за проучванията на обектите, локализирани при Александровска болница (София) (Велков 1926: 145–149), Гара „Искър“ (София) (Велков 1938: 407–409), кв. Стефан Караджа (София) и кв. Вердикал (гр. Баня) (Григорова 1982: 58–59). Сред малкото по-цялостно публикувани обекти е т.нар. „резиденциален комплекс“, идентифициран с античната *Scretisca* в м. Градището (гр. Костинброд) (Динчев 2003). Все още непубликувани са резултатите от проучванията при с. Драговищица и Мирояне, чието изследване на терен продължава и към този момент (Христов, Будакова 2015: 502–505; Христов, Танева 2016: 539–542; Чолаков, Славчев 2015: 517–520; Чолаков, Райчева 2020: 843–847). Оскъдна и непубликувана е информацията за разкопките в кв. Бусманци, проведени от Ж. Величков. Сравнително сигурна е локализацията на вилно стопанство в землището на с. Лозен (Софийско), м. Чунговица (Пенчева 2012).

Както става ясно от прегледа, нивото на публикуваност на въпросните обекти е много ниско. Дори постулираните като напълно проучени обекти при Обеля и Вердикал, остават с относително кратки публикации или както във втория случай единствено съобщение в поредицата „Археологически открития и разкопки“. Ето защо реших, че е необходимо да обработя, наличния материал и археологическа документация за тези два комплекса. След изследването, касаещо т.нар. Обелска вила, сега фокусът ми е насочен към обнародването на резултатите от обекта в кв. Вердикал (гр. Баня)³.

Физикогеографска характеристика

Комплексът се намира на ок. 15 км по права линия от укрепената територия на *Serdica* през Античността. Днес неговото място е заето от стопански двор, а самите археологически проучвания, които започват на 19.V.1981 г. и завършват на 27.VII.1981 г. са продиктувани от строежа на аграрно-промишлен комплекс (АПК) „Вердикал“. Обектът се намира на незаливна тераса на р. Какач (Клисурска). Интересен е фактът, че на брега на тази малка и не особено пълноводна днес рекичка са разположени още два комплекса със сходна датировка и интерпретация – тези при кв. Филиповци и кв. Обеля. Поречието на р. Какач навярно трасира подход към Софийското поле и е използвано като част от пътна връзка свързваща София с Граовското поле и Брезник на запад. Доказателство, че подобна отсечка е съществувала към XIX век е пътеписът на френския геолог Ами Буе, съставен между 1836 и 1838 г. Ето какво пише той:

² Тук трябва да добавим критичната рецензия на Димитър Николов по отношение статията на Магдалина Станчева (Николов 1982).

³ Още в самото начало искам да благодаря на екипа на РИМ–София за оказаната подкрепа и възможността да работя с наличната документация и археологическия материал.

„Отсам тях теренът е просечен от урви, които сме принудени да заобиколим, за да се смъкнем в Софийската котловина. Тук-там няколко розови храста или няколко *veratrum* [76a], или *Inula* [77] намаляват крайно голямата оголеност на почвата. На 3 левги от Брезник е колибарското село Клисуре (днес село Клисуре – бел. на автора), разположено на първата тераса, под която могат да се различат най-малко още две. Известно е, че тези неравности на терена са навсякъде около всички древни оттекли се блата, т. е почти е несъмнено, че Софийската равнина е била някога дъно на обширно езеро. На 3 левги от София край една рекичка се намира усамотената странноприемница Бански-Хан (днес гр. Банкя – бел. на автора). И една левга по-нататък от това място е колибарското селище Върдо-Калина (кв. Вердикал на гр. Банкя – бел. на автора). От този последен пункт се виждат добре всички орографски подробности, които представляват красиво обкръжение на раззеленилата се Софийска равнина. Терасите, за които току-що споменах, и малките възвишения, които ги ограждат, ѝ придават изглед на някакъв кръгъл римски цирк с гигантски размери. Между Бански-Хан и София минаваме през селото Филиповци (днес кв. Филиповци на гр. София – бел. на автора) и прекосяваме малката рекичка Калканица (река Какач – бел. на автора), извираща от Витоша, вливаща се в Искер“ (ЧПБ 4 1981: 277).

С доза вероятност може да подозираме използването на подобно трасе и в по-старо време. Избирайки това направление за достигането на Софийското поле, пътникът скъсява значително маршрута пред заобиколния път през Бучински проход. Не е изключено нанизаните по него обекти при кв. Вердикал на гр. Банкя, с. Иваняне (Иванова 1935: 220–228) и кв. Филиповци на гр. София да сигнализират за ползването му и през Античността.⁴

Благодарение на геодезично заснемане, направено на 4.VI.1981 г., знаем надморската височина на няколко точки от обекта. Ще приемем една от тях – репера на обекта, който се намира на кота 649,93 м. По-нататък в дневника разбираме, че теренът е равнинен с денивелация от един метър на изток.

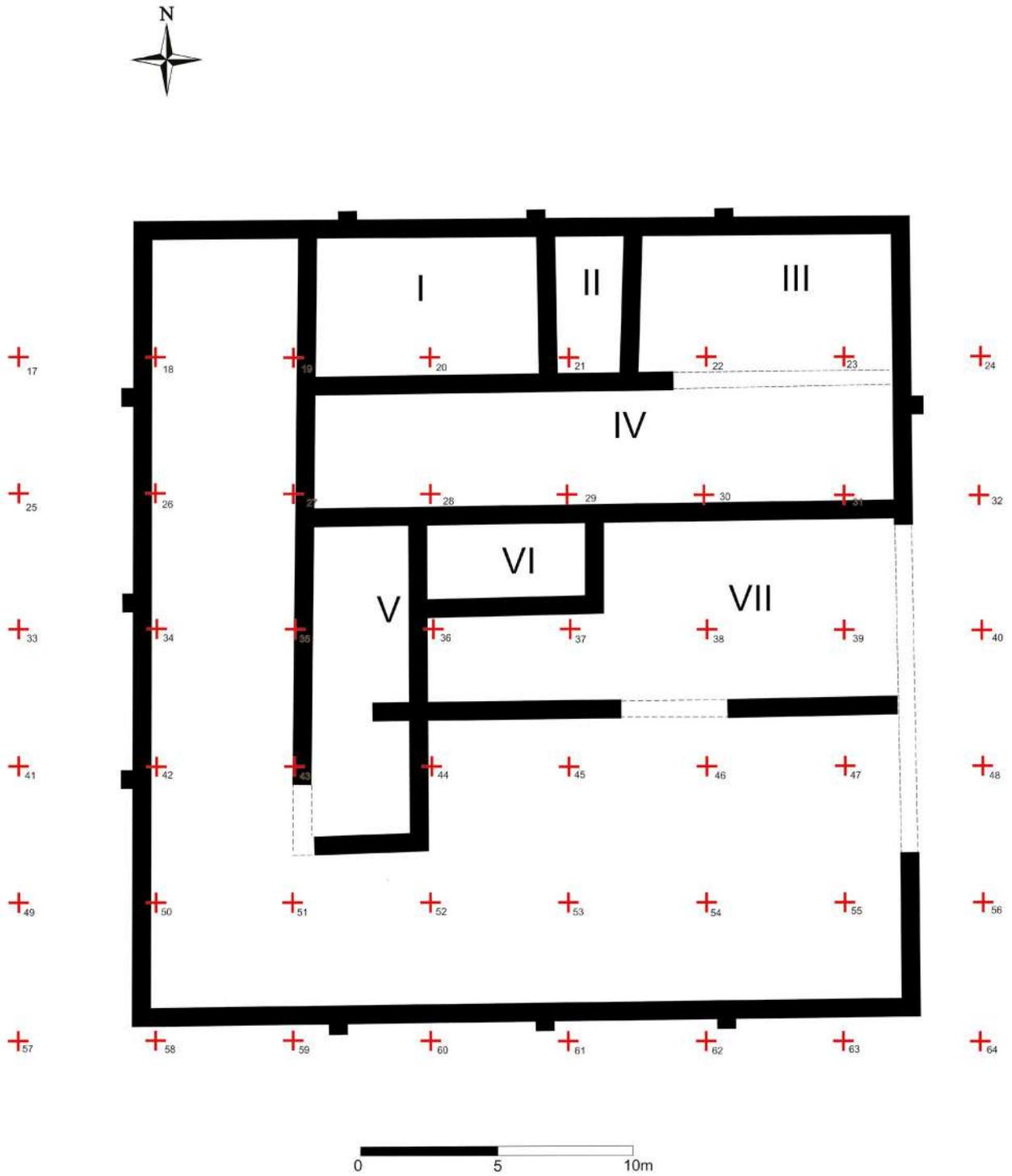
Почвената покривка е от характерните за района смолници. По поречието на реката са разпространени алувиалните почви.

Навред из Софийското поле климатът е умереноконтинентален. Характерно за котловините на Западна България са климатичните инверсии. Съществената надморска височина на тези високи полета е причината и за забавеното зреене на житните култури и по-късната жътва в края на месец юли.

Архитектурна организация

Планово комплексът се доближава до познатите ни стопанства от кв. Обеля, Кралев Дол, Кадин мост и др. (Станчева 1981; Найденова 1985; Иванов 1910). Около вътрешно, отчасти застроено пространство, се развиват седем помещения и Г-образно пространство, което заема западната и южната част на комплекса. Последното е интерпретирано като покрит коридор. Целият комплекс има площ от 12 дка (Фиг. 1).

⁴ Вж. също Антонов 2020: 232–247.

Фиг. 1. Общ план на късноантичния комплекс в кв. Вердикал, гр. Баня
(Графично представяне: А. Антонов)

Информацията за начина на градеж е разнопосочна. На места се споменават тухлени пояси, а на други – градежи от ломен местен камък. Запознавайки се задълбочено с оцелялата документация, смятам, че най-съдържателният пасаж из нея е следният:

14.VI.1981 г.

Кв. 50

При изкопаване фуса за ремонтна работилница, който е долепен до външното лице на стената се установи следното напластяване на почвата:

...стената достига 0,30 м (от съвременния терен?). Тя се фундава върху светлокеремидена почва. Стената е изградена от ломен камък (може да се предполага местен). Спойката ѝ е бял хоросан.

...Следва стената, изградена от камък и ред тухли за изравняване. Тухлите се проследяват от външното и вътрешното лице. Контрафорсът е свързан конструктивно със стената (вероятно се касае за първия контрафорс от запад на изток по южната оградна стена – бел. на автора). И той е изграден от тухли и камък с хоросан. Фугата е 5 см. Стената е дебела 0,80 м, с 0,10 м по-тясна от стената изток – запад.

От пасажа добиваме представа за устройството на оградния зид. Неговите основи са плитко фундаментирани. Субструкцията представлява градеж от ломен камък на хоросанова спойка. Във височина стената е изградена в техника *opus mixtum* без да е упоменато колко редов е тухленият пояс. Вероятно плиткото вкопаване на зида налага изграждането на контрафорси. Конструктивната връзка между основния градеж и подпорите е указание за едновременното изпълнение на строежа. Контрафорсите са разположени симетрично по външното лице на оградния зид. Интервенцията с механизизирана техника е увредила значително югоизточния ъгъл на комплекса. Така вероятно са били разрушени два контрафорса от изток, тъй като на терен през 1981 г. е документиран само един. Оградните стени са с дебелина съответно 0,80 м за тези с направление север – юг и 0,90 м за тези с направление изток – запад.

Вътрешното деление на комплекса откроява седем помещения. Конструктивна връзка с оградната стена е установена (или поне отбелязана) само при свързването ѝ с южната стена на помещение IV. Всички зидове от вътрешното деление на комплекса са с дебелина 0,70 м. Единствено стената, която дели помещение V от помещение VI е с дебелина 0,60 м.

Относно оформлението на помещенията и откритото в тях, документацията е повече от скъдна.

Хронологически обхват

Въпреки, че комплексът от кв. Вердикал никога не се сдобива с публикация, неговата хронологическа схема е постулирана от проучвателите му в краткото съобщение от 1982 г. (Григорова 1982: 58–59). Неговото изграждане е поставено в първата половина на IV век. Финалният етап на развитие на обекта е отнесен в средата на петото столетие, според последните монетни находки,

открити на терен.⁵ Причината за прекратяване на живота на това място е добре позната – хунските нападения в околностите на Сердика от 447 г.

Втори, съществен етап, в историческото развитие на терена на късноантичния комплекс е използването му през средновековието като некропол. На място са регистрирани 15 гроба. Ориентацията на скелетните останки без изключение следва утвърдения християнски стандарт – глава на запад и долни крайници в източна посока. Макар оскъдни, находките от гробните комплекси дават известна насока за датирането на некропола в рамките на XI–XII век.

Стопански живот

Наблюденията около стопанския живот и всекидневния бит на обитателите на комплекса са оскъдни. За съжаление голяма част от находките не са стратифицирани и дори поставянето им в пространството е невъзможно. Все пак могат да бъдат направени някои изводи, които да дадат насока на размишленията около икономическия облик на комплекса.

На първо място трябва да отбележим малкото количество железни предмети достигнали до нас. При работата ми в РИМ–София имах възможността да обработя всички метални находки (Табл. 1: 1–5). Сред тях правят впечатление една огрибка с неизвестно местонамиране, нож, свредел тип II по типологията на Иво Чолаков (вероятно дърводелски инструментариум) от кв. 29, фрагмент от косер, произлизащ от кв. 26 тип G1b по типологията на Йоахим Хенинг и тип III по типологията на Иво Чолаков. Един фрагмент от ножица тип I по типологията на Чолаков е открит на повърхността преди започване на археологическите разкопки (вж. Чолаков 2010; Hening 1987).

Графично обработих и единадесет пирамидални глинени тежести за стан (без информация за местонамиране) (Табл. 2: 1–4; Табл. 3: 1–4; Табл. 4: 1–3), два прешлена за вретено (Табл. 5: 3–4) и два каменни бруса (Табл. 5: 1–2). Сред находките, достигнали до нас, са и 4 бр. глинени еднофитилни лампи (Табл. 6: 1–4). Всички те са изработени на колело, а не в калъп. Моделирането е грубовато, а глината, от която са направени е недобре пречистена.

Лампа № 1 (инв. № МИСА 6359) (Табл. 6: 1) – Плоска повърхност на резервара. Ясно изразен „борд“ на „диска“. Голям централен горивен отвор. Къс фитилник. Приземиста форма без столче. Равно дъно. В глината се забелязват дребни кварцови примеси. Изпичането е лошо (възможно е да се касае за вторично опалване). Цвета на външната повърхност варира от бежова до черна. Вероятно лампата спада към групата на „лампи с малък конкавен „диск“ и слабо конвексни плещи, вариант 1“. Формата е добре позната и от панонски екземпляри, изработвани на колело. На балканите обаче се създава хомогенна група в диоцез Дакия, където подобни находки се концентрират. Вариант 1 на типа представлява опростена модификация на основния тип. Датировката им се простира между последната четвърт на III – средата на V век (Кузманов 1992: 44–45).⁶ Размери: дължина

⁵ За съжаление в документацията на обекта (дневник и инвентарна книга) не успях да намеря информация относно нумизматичните находки, тяхното стратиграфско положение и пр.

⁶ За паралели на лампата от кв. Вердикал вж. Кузманов 1992: 45, 126, обр. 339,340; вж. също Станчева, Григорова 1989: 67, обр.3.

6,8 см, широчина 6,0 см и височина 2,7 см.

Лампа № 2 (инв. № МИСА 6360) (Табл. 6: 2) – Спада към типа на „биконичните лампи с конкавен „диск“ – тип XL по Кузманов. Резервоарът има ясно изразен биконичен профил. Ръбът, който го огражда от плещите е прекъснат от фитилния отвор (Кузманов 1992: 46). Глината е недобре пречистена, изпичането неравномерно, а изпълнението грубовато. Находката няма запазена дръжка. Подобни лампи са откривани с висока концентрация в ареала на антична Сердика. Това кара проучвателите да подозират съществуването на местно ателие, което произвежда керамични лампи, работени на грънчарско колело (Станчева, Григорова 1976: 209–223; Станчева, Григорова 1989: 66–72). Размери: дължина 7,7 см, широчина 6,8 см и височина 3,1 см.

Лампа № 3 (инв. № МИСА 6361) (Табл. 6: 3) – Подобно на предната и тази късноантична лампа спада към тип XL по Кузманов (Кузманов 1992: 46). Двете находки си приличат изключително по състав на глината, изпичане и изпълнение. Размери: дължина 8,0 см, широчина 7,3 см и височина 4,4 см.

Лампа № 4 (инв. № МИСА 6263) (Табл. 6: 4) – По своето оформление тази находка спада към „лампи с нетипична или особена форма“. Характерно за нея е големият отвор за горивен резервоар и на практика отсъствието на „диск“. Фитилникът е пропорционален в цялостната концепция на лампата. Дръжката е изтеглена високо над основното тяло като ясно личи мястото на прищипване на глината. Именно там е оформена дупка, която вероятно има по-скоро декоративна функция. В глината личат едри примеси. Изпичането е лошо. Повърхността е черна, лесно ронлива.⁷ Размери: дължина 9,1 см, широчина 5,9 см и височина 4,6 см.

Запазеният керамичен материал представя най-вече образци на т.нар. кухненска керамика – предимно гърнета (Табл. 7: 1–3). Глината е сравнително добре пречистена, а изпичането добро. Цвета на съдовете след изпичането е оранжево-бежов. Преобладаващи като форма са гърнетата с почти хоризонтален перваз на устието и жлеб, вероятно за капак. Засичат се и фрагменти с нанесена зелено-кафява оловна глазура, с украса по издадения ръб на устието (Табл. 7: 1).⁸

Сред фрагментите правят впечатление два, които произхождат от затворени съдове – стомни. Глината е сравнително добре пречистена. Външната повърхност е покрита с оловна глазура. Цветово последната варира от кафява (Табл. 8: 2) до резедавозелена (Табл. 8: 3).

От обекта произхождат и три запазени цели съда. Става дума за една кана със сфероидно тяло, изработена от сравнително добре пречистена глина (Табл. 9: 1). След изпичането нейният цвят е бежов. Запазени са основите на една дръжка с елипсоидно сечение, започваща под устието и завършваща над най-изпъкналата част от тялото на съда. По външната повърхност на стомната има следи от вторично горене, което е довело до лека деформация в конструкцията на съда. Дъното е равно. По своята характеристика екземплярът от комплекса

⁷ Относно паралели на находката вж. Кузманов 1992: 50, 136, обр. 406; вж. също Торбов 2014: 107, N 499; 168, Таб. XXXVIII, 4.

⁸ Подобни съдове с глазура и украса по перваза на устието са докладвани при разкопките на античното селище на хълма Кракра, гр. Перник (вж. Чангова 1981: 122, 123, Обр. 22).

в кв. Вердикал се доближава до примерите от кани тип II по типологията на Георги Кузманов (Кузманов 1985, 31–32).⁹ Размери: диаметър на устието 7,1 см, макс. диаметър на тялото 20 см, диаметър на дъното 7,6 см, височина 24,1 см.

Друг запазен съд представлява една грубо изработена купа (Табл. 9: 2). Тя има форма на пресечен конус. Нейната повърхност е оребрена със слабо изразени канелюри. Устийният ръб е издаден навън. Цветът след изпичането на съда е черен. По своята характеристика купата от кв. Вердикал спада към тип VII по типологията на Георги Кузманов (Кузманов 1985: 42–43).¹⁰ Размери: диаметър на устието 14,4 см, диаметър на дъното 5,8 см, височина 7,8 см.

Сред керамичния материал е запазен напълно и един капак с конусовидна форма и цилиндрична дръжка (Табл. 9: 3). Цветът му е черен. Изработката му е груба от недобре пречистена глина. Той намира аналогии с находки от античното селище на хълма Кракра в гр. Перник, комплексът при с. Кралев дол и др. (Чангова 1981: 142).¹¹ Размери: диаметър 15,7 см, височина 6,4 см.

Отправна точка за по-съществени размишления относно стопанската същност на комплекса могат да бъдат керамичните фрагменти, открити сред сигнираната керамика, произлизаща от обекта. Без съмнение впечатление правят частите от конусовидни съдове-цедки, които с доза сигурност са използвани за направата на млечни продукти (Табл. 10: 1–7). Подобни са откривани в близко разположеното късноантично стопанство при с. Мирояне, както и при проучванията на комплексът при с. Кралев дол, Пернишко (Чолаков, Райчева 2019: 385; Найденова 1985: 34). Възможно е големият кръгъл каменен блок с дупка в средата да е използван за преса в процеса на изготвяне на продуктите. Неговата изключително гладка повърхност не позволява да се мисли, че той е хромел, част от ръчна мелница (Фиг.2).

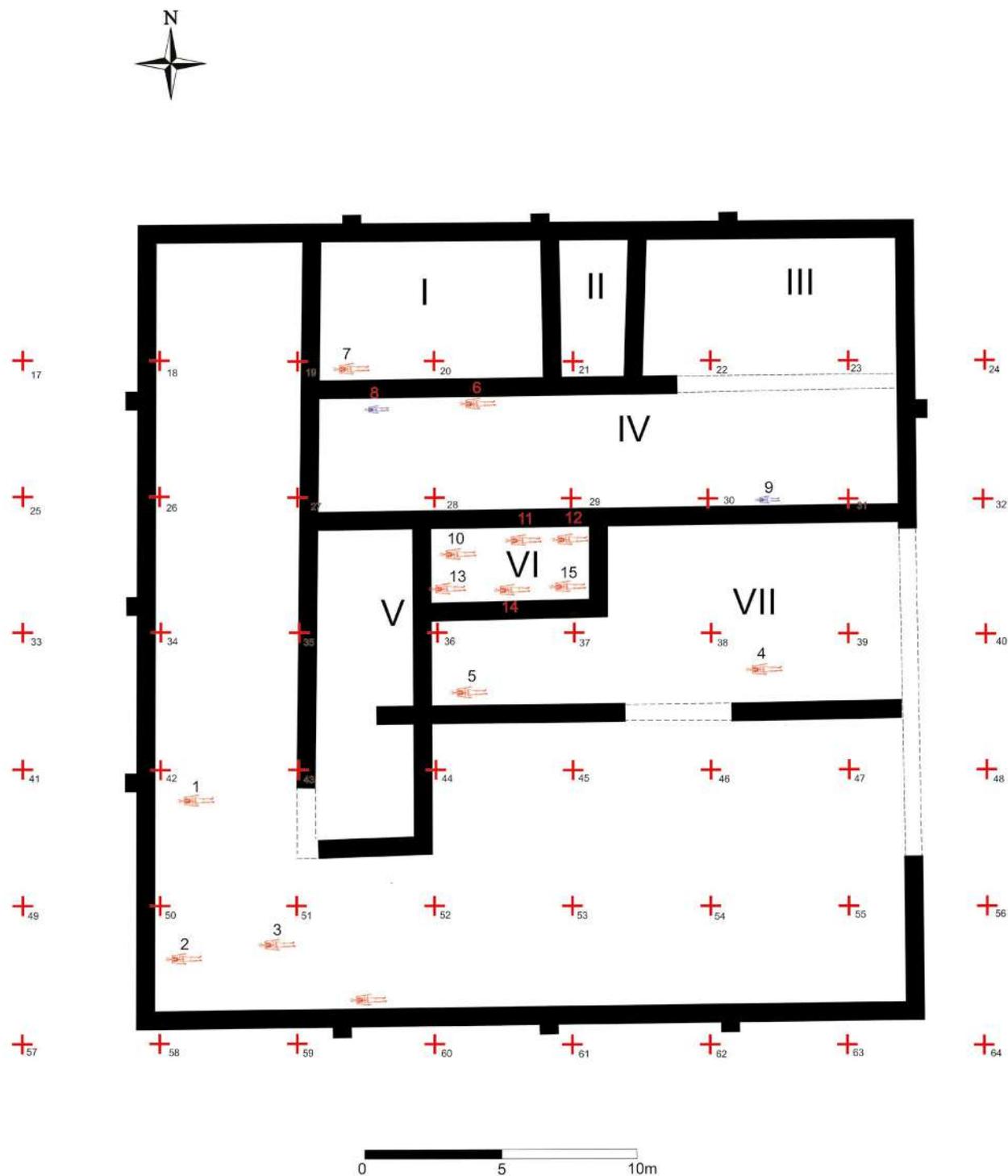

Фиг. 2. Кръгъл каменен блок, използван, вероятно за преса при приготвянето на млечни продукти (Снимка: А. Антонов)

⁹ Вж. Кузманов 1985: 79, К 32,34.

¹⁰ Вж. Кузманов 1985: 86, таб. 25, П 37,40.

¹¹ Вж. Чангова 1981: 141, Обр. 59.1.

Фиг. 3. Общ план на късноантичния комплекс в кв. Вердикал, гр. Банкя, с разположението на средновековните гробни съоръжения (Графично представяне: А. Антонов)

Легенда към Фиг. 3:

- - скелет на възрастен индивид
- - скелет на детски индивид

Средновековен некропол

Сведенията за средновековния некропол, който се развива върху късноантичния комплекс, са оскъдни (Фиг. 3). В документацията за обекта липсват заснемания на ситуациите, нито фотографии. Това до известна степен затрудни сериозно работата ми. От друга страна информацията в полевия дневник е повече от оскъдна, а понякога и объркваща. Номерацията на гробовете е неясна.¹² Това наложи да направя своя номерация, основаваща се на момента на регистриране на гробните съоръжения. За онагледяване на гробовете и скелетните останки съм използвал шаблон, поради липсата на заснемания.

Каталог на гробните съоръжения¹³

Гроб 1 (кв. 42) – Скелетът е силно увреден от интервенция със земекопна техника преди започване на проучванията. Останали са само части от черепа (раздробен) и няколко кости. Горните крайници са кръстосани на таза. Засечена е бронзова гривна на дясната ръка. На кръста – бронзова халка и парчета от стъклени гривни.

Гроб 2 (кв. 50) – Посока изток-запад, глава обърната на юг, ръцете са кръстосани на гърдите. Липсват фалангите на горните крайници. Липсват бедрените кости. Долните крайници са изпънати. Липсват костите на стъпалата и фалангите.

Гроб 3 (кв. 50) – Горни крайници, кръстосани на бедрата. Черепът е счупен. Долна челюст, разместена на север. Липсват фаланги на долни и горни крайници, както и *tibia* на десен долен крайник. Няма инвентар.

Гроб 4 (кв. 38) – Право положение, глава на запад. Костите са пострадали от земекопна техника. Запазени са ляво бедро, разтрошен череп, част от бедрена кост. Гробната яма е вкопана в пласт с деструкции, като не достига „здрав терен“.

Гроб 5 (кв. 36) – И тук костите са силно пострадали от земекопна техника. Липсва горен ляв крайник. От десния е запазена само раменна кост. Долните крайници са в изпънато положение. Липсват стъпалата и *fibulae*. Черепът е натрошен, долната челюст липсва. Възрастен индивид – жена. Дължина 1,73 м. Инвентар – обеца и мънисто от гердан.

Гроб 6 (кв. 20) – Засечен на 0,25 м южно от първата вътрешна страна с посока изток-запад. Глава на запад, обърната на север. Долни крайници изпънати. Лява ръка свита на гърдите. Няма лакътна кост. Дясна ръка на таза. Долна челюст, забита косо надолу. Липсват фаланги на долни и горни крайници. Липсва раменна кост на дясна ръка. От долните крайници са запазени само бедрените кости.

Гроб 7 (кв. 19) – Засечен е на 0,25 м от съвременния терен. Глава на запад, крака изпънати в източна посока.

Гроб 8 (кв. 19) – Нарушен детски скелет. Намерени са зъби. Скелетът е позициониран южно от южната стена на помещение I.

¹² Така напр. засечените останки от детски гробове не попадат в номерацията на гробните съоръжения от обекта.

¹³ Информацията за гробните съоръжения е предадена дословно от археологическия дневник на обекта. Намесвал съм се само за да подобря изказа и за да бъде той подходящ за обнародване на наличната информация.

Гроб 9 (кв. 30) – Засечен на 2,15 м източно от колче 30 „на нивото на втората вътрешна стена от север“. Вероятно се касае за местоположение в югоизточната четвърт на помещение IV. По всичко личи, че става дума гроб на детски индивид.

Още шест гроба (№№ 10–15) са регистрирани в рамките на помещение VI на късноантичния комплекс. За съжаление липсата на номерация на гробовете и позиционирането им върху общия план на обекта не позволяват да бъдат разграничени техните описания от полевия дневник. Всички те са със стандартна християнска ориентация. Разлики се забелязват сред запазеността на костния материал и позицията на горните крайници. Гробен инвентар не е докладван.

* * *

На първо място трябва да отбележим константната позиция на скелетите – с глава, ориентирана на запад, изпънато тяло и долни крайници в източна посока. Очевидно позицията на горните крайници е различна. В гробните ями не се открива инвентар различен от вещи на починалия – накити и части на облеклото.

Сред находките от обекта правят впечатление три бронзови гривни, за които се твърди, че произхождат от гробен контекст.¹⁴ Две от тях са изработени от двойно прегъната усукана тел с разширяващи се отворени краища – тип VII по класификацията на Валери Григоров (Фиг. 4: 1–2) (Григоров 2007: 74–75).¹⁵

Гривна № 1 (МИСА 4364) (Фиг. 4: 1) – Гривната е изработена от двойно прегъната усукана тел, която се разширява в краищата. Размери: макс. диаметър 6,4 см, дебелина на гривната 0,5 см, дебелина на медната тел 0,2 см.

Гривна № 2 (МИСА 4363) (Фиг. 4: 2) – По начин на изработка, гривната е абсолютно идентична с гривна № 1. Размери: макс. диаметър 5,9 см, дебелина на гривната 0,5 см, дебелина на медната тел 0,2 см.

Друга гривна, произлизаща от обекта може да бъде отнесена най-общо към категорията гривни със „змийски глави“ – тип II по типологията на Валери Григоров (Григоров 2007: 68–70) (Фиг. 5).

Гривна № 3 (МИСА 4365) (Фиг. 5) – Четвъртито (правоъгълно) сечение в нейната централна (най-видима) част. То преминава в кръгло, за да завърши като плоско в краищата на гривната. По този начин се образува нещо подобно на правоъгълна „плочка“. Краищата остават отворени. Украсата е семпла, изпълнена с повтарящ се орнамент от плитки „ямички“. Композиция от пет такива се забелязват по борда на гривната, те са значително по-плитки от останалите. Пет ямички/гнезда са изработени и върху лицевата част на гривната. Една такава ямичка маркира всеки един от краищата на гривната при прелома от кръгло сечение към изтъняването от двете страни в самия завършек на накита.¹⁶

¹⁴ Както видяхме, от каталога на гробните съоръжения в документацията се споменава намирането само на една „бронзова гривна“, произлизаща от Гроб 1.

¹⁵ Подобна гривна е публикуваната от разкопки в края на 40-те – 50-те години на XX век от центъра на София (Станчева 1976: 32).

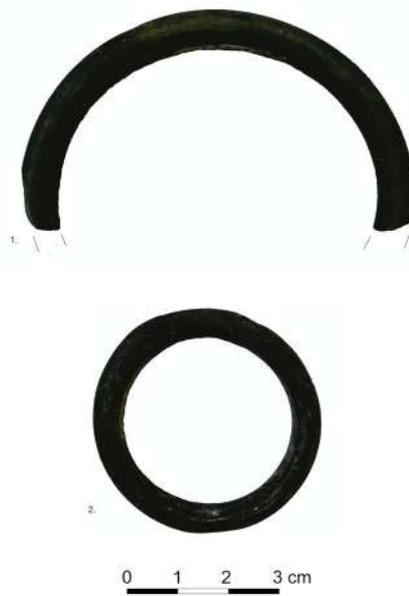
¹⁶ Подобна гривна е публикуваната от разкопки в края на 40-те – 50-те години на XX век от центъра на София (Станчева 1976: 32). Относително идентични са две гривни, произлизащи от селището на хълма Кракра, гр. Перник (Чангова 1992: 136, Обр. 126. 6–7).

Фиг. 4. Бронзови гривни, произлизащи вероятно от средновековния некропол (Снимка: А. Антонов)

Фиг. 5. Бронзова гривна, произлизаща вероятно от средновековния некропол (Снимка: А. Антонов)

Фиг. 6. Стъклени гривни, произлизащи от обекта в кв. Вердикал, гр. Банкя (Снимка: А. Антонов)

Размери: макс. диаметър 6,5 см, макс. широчина 0,7 см, диаметър на кръглото сечение 0,4 см, диаметър на „ямичките“ 0,3–0,4 см.

Вероятно именно тези находки са и хронологически репер за датирането на обекта в XI–XII столетие (Григорова 1982).¹⁷ Сред материалите впечатление правят две стъклени гривни, за които няма сигурни данни за местонамиране (Фиг. 6).

Разположението на гробните съоръжения на пръв поглед не предполага парцелираност. Трябва да се отбележи, че нито един от гробовете с изключение на гроб 13 не застъпва зидовете на късноантичния обект. В своята документация, проучвателката отбелязва, че черепът на гроб 13 „лежи“ на западния зид на помещение VI, това е и основен пункт на изследването, което сочи за голяма асинхронност между загиването на комплекса от IV–V и некрополът, който се развива столетия по-късно на същото място. Не може да не направи впечатление обаче концентрацията на гробни съоръжения именно в помещение VI. Не е невъзможно останките от късноантичния комплекс да са били видими продължително време след излизането му от експлоатация. При всички положения на лице е съобразяване с неговите очертания при погребването на покойниците в по-късно време. В този ред на мисли зидовете на помещение VI е възможно да са обособявали отделна зона на погребване сред развиващия се на това място некропол.¹⁸

Заклучение

Концентрацията на извънградски стопански комплекси около Сердика, град-център на късноантичната *Dacia Mediterranea* е впечатляваща. Нивото на публикуваност на голяма част от тези обекти, проучвани през изминалия век, е много ниско. Макар да не могат да се направят съществени изводи, относно хронологическия обхват, поминъкът и бита на обитателите на комплекса в кв. Вердикал, публикуването на материалите от него е стъпка в посока на обнародване на тези, безспорно интригуващи обекти. Нещо повече, засвидетелственият средновековен некропол на това място е важен аспект от историята на Софийското поле от периода.

Съвременните достижения на археологическия инструментариум и достъпната информация в днешни дни, позволяват изготвянето на детайлна документация и адекватното ѝ асоцииране. Ето защо именно на новите проучвания в Софийската котловина се разчита да дадат отговори на ключови въпроси, отнасящи се до историята на близкия хинтерланд на Сердика през Античността. Своевременното публикуване на резултатите не ще позволи проучваните днес обекти да бъдат забравени за археологическата общност в продължение на десетилетия подобно на комплекса в кв. Вердикал на град Банкя.

¹⁷ За паралели на гривните вж. Гатев 1977: 39–40; вж. Атанасов, Григоров 2005: 362–364.

¹⁸ Централното разположение на пом. VI в по-ранния комплекс и ориентация с направление запад – изток дават предпоставки да се предположи евентуалното му преизползване в по-късен етап като (еднокорабна?) църква. За подобно твърдение няма никакви налични данни сред документацията от обекта. Поради това подобно заключение би навлязло в сферата на свръххипотезата.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

Антонов 2020: А. Антонов. *Пътните комуникации през Софийското поле в Античността (Поглед към топонимията на Източна Сърбия и Западна България).* – В: Сердика – Средец – София Т. 8. Национална научна конференция „90 години Музеят на София“. София, 2020, с. 232–247.

Атанасов, Григоров 2005: Г. Атанасов, В. Григоров. *Метални накити от ранно-средновековни крепости в Южна Добруджа.* – В: *Известия на Народния музей – Варна.* Т. 38–39 [53–54] (за 2002–2003 г.). Варна, 2005, с. 331–391.

Велков 1926: И. Велков. *Антични паметници из България.* – В: *Годишник на Народния музей.* Т. IV (за 1922–1925 г.). София, 1926, с. 127–159.

Велков 1938: И. Велков. *Римска вила при Гара Искър.* – В: *Известия на българския археологически институт.* Т. XII. София, 1938, с. 407–409.

Гатев 1977: П. Гатев. *Накити от погребения от XI–XII в.* – В: *Археология,* 1, 1976, с. 30–46.

Григоров 2007: В. Григоров. *Метални накити от средновековна България (VII–IX в.).* (= Дисертации. Т. 1). София, 2007.

Григорова 1982: К. Григорова. *Археологически разкопки на късноантично имение до София.* – В: *Археологически открития и разкопки през 1981 г.* София, 1982, с. 58–59.

Динчев 1997: В. Динчев. *Римските вили в днешната българска територия.* София, 1997.

Динчев 2003: В. Динчев. *Късноримската резиденция Scretisca и ранновизантийското селище Kratiskara (Археологическите проучвания в м. Градището през 1990–1994 г.)* (= *Разкопки и проучвания.* Т. XIII). София, 2003.

Иванов 1910: Й. Иванов. *Отчет за разкопките при Кадин мост, Кюстендилско.* – В: *Известия на Българското археологическо дружество.* Т. I. София, 1910, с. 163–203.

Иванова 1935: В. Иванова. *Двете старинни църкви при с. Иваняне.* – В: *Известия на Българския археологически институт.* Т. VIII (за 1934 г.). София, 1935, с. 220–229.

Кузманов 1985: Г. Кузманов. *Ранновизантийска керамика от Тракия и Дакия (IV – началото на VII в.)* (= *Разкопки и проучвания.* Т. XIII). София, 1985.

Кузманов 1992: Г. Кузманов. *Антични лампи.* София, 1992.

Найденова 1985: В. Найденова. *Римската вила в с. Кралев дол, Пернишки окръг.* (= *Разкопки и проучвания.* Т. XIV). София, 1985.

Николов 1982: Д. Николов. *Някои бележки по интерпретацията и датировката на вилата в кв. Обеля в София.* – В: *Археология,* 3–4, 1982, с. 74–76.

Станчева, Григорова 1976: М. Станчева, К. Григорова. *Колекцията от глинени лампи в Музея за история на София.* – В: *Сердика – Средец – София.* Т. 1. София, 1976, с. 209–224.

Станчева 1981: М. Станчева. *Вила рустика в кв. „Обеля“ в София.* – В: *Археология,* 1–2, 1981, с. 52–71.

Станчева, Григорова 1989: М. Станчева, К. Григорова. *Нови находки с. Мирвяне, Столична община.* – В: *Археологически открития и разкопки през 2018 г.* София, 2019, с. 382–385.

Чолаков, Райчева 2020: И. Чолаков, М. Райчева. *Археологическо проучване на обект „Късноантичен стопански комплекс и укрепено селище“ в землището на с. Мирвяне, Столична община.* – В: *Археологически открития и разкопки през 2019 г.* Кн. II. София, 2020, с. 843–847.

Чолаков 2010: И. Чолаков. *Римски и ранновизантийски метални инструменти от територията на България (I – началото на VII век).* София, 2010.

Hening 1987: J. Hening. *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter: archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des 1. Jahrtausends u. Z.* Berlin, 1987.

S U M M A R Y

THE LATE ANTIQUE COMPLEX IN VERDIKAL NEIGHBOURHOOD,
TOWN OF BANKYA – DATA AND MATERIALS FROM THE 1981 SURVEYS

Anani Antonov

The concentration of suburban complexes (*villae*) around Serdica in Late Antiquity is remarkable. Among these intriguing settlement structures is the one at Verdikal Neighbourhood of town of Bankya. Unfortunately, until today we knew very little about the site. Archaeological material from that villa has been published for the first time here. The article focuses on the relationship between the physico-geographical characteristics of the area and the economic potential of the complex.

Ключови думи: Късна античност, Сердика, късноантичен комплекс, средновековен некропол, вила рустика

Key words: Late Antiquity, Serdica, late antique complex, medieval necropolis, villa rustica

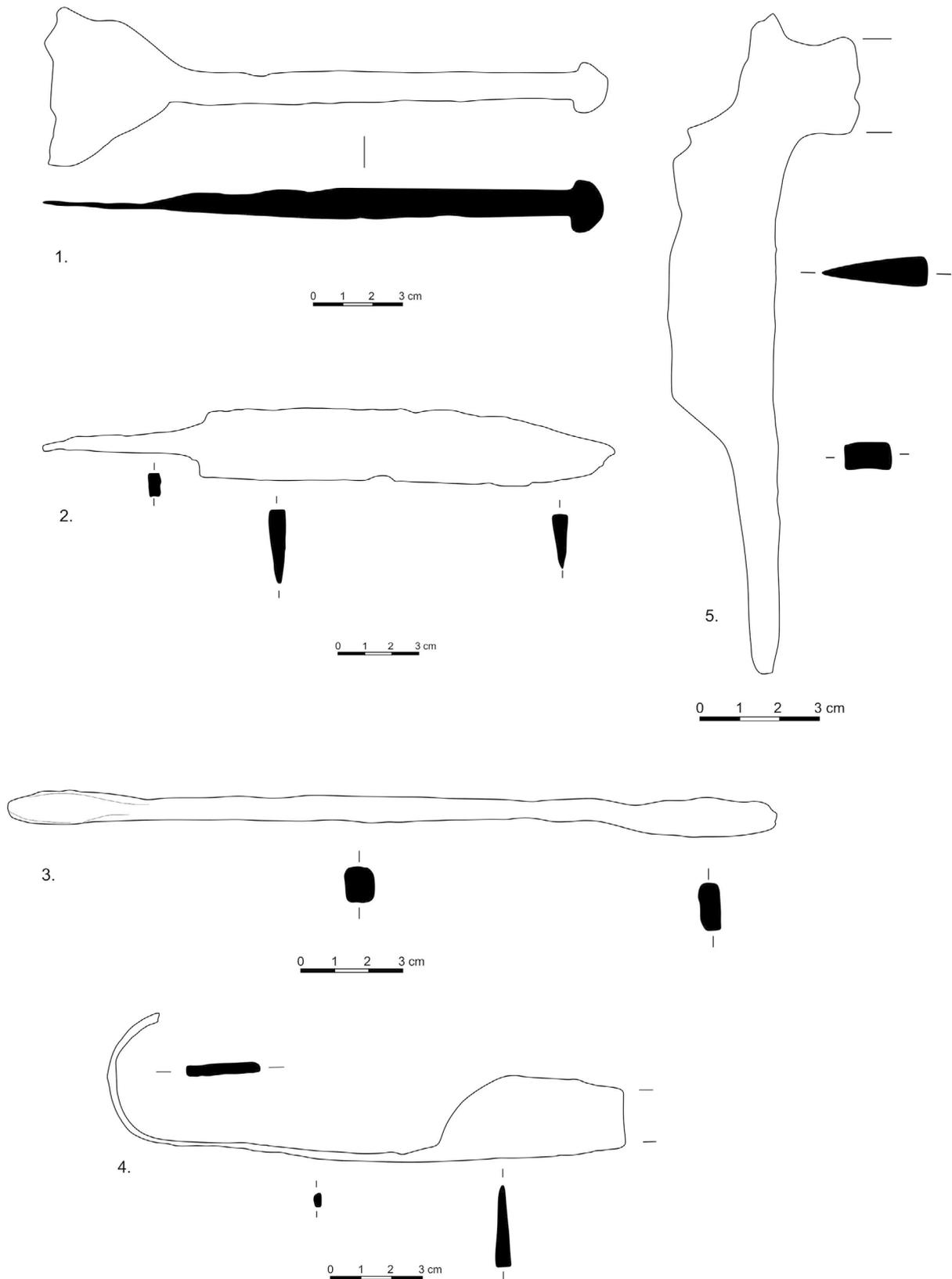
A B T O P

Д-р Анани Антонов

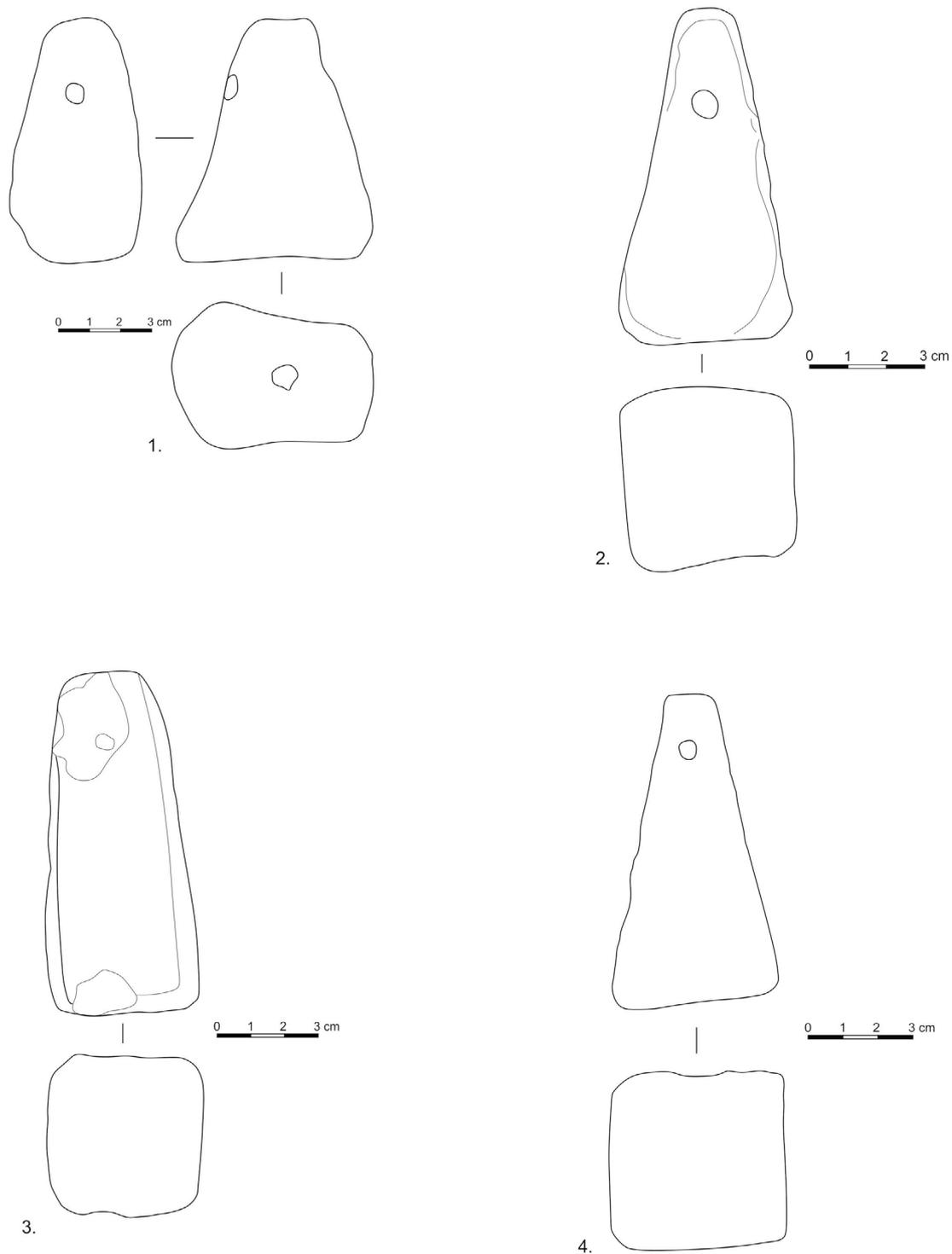
Национален археологически институт с
музей при Българска академия на науките
anani_antonov@abv.bg

Anani Antonov, PhD

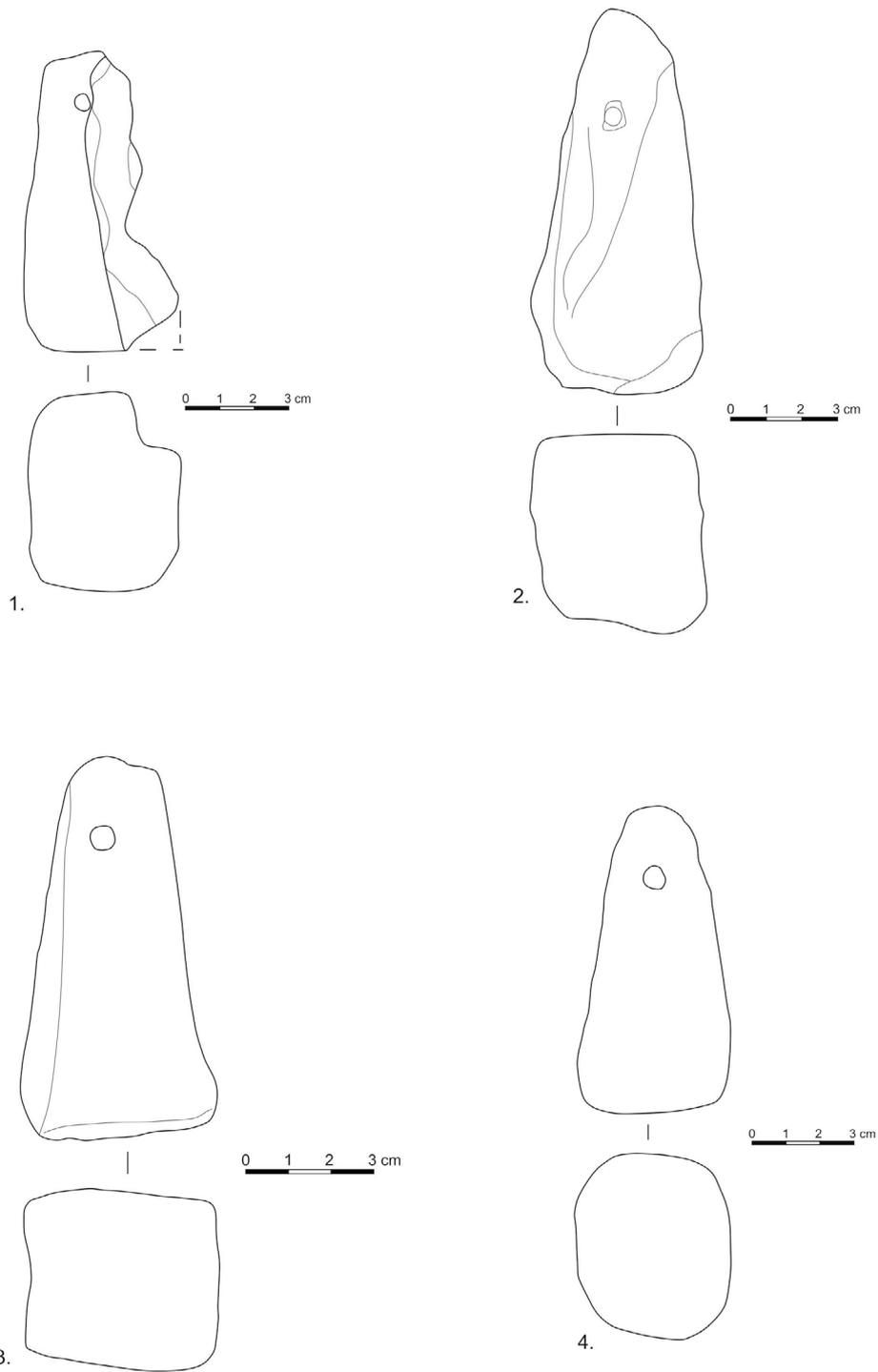
National Archaeological Institute with Museum
Bulgarian Academy of Sciences
anani_antonov@abv.bg

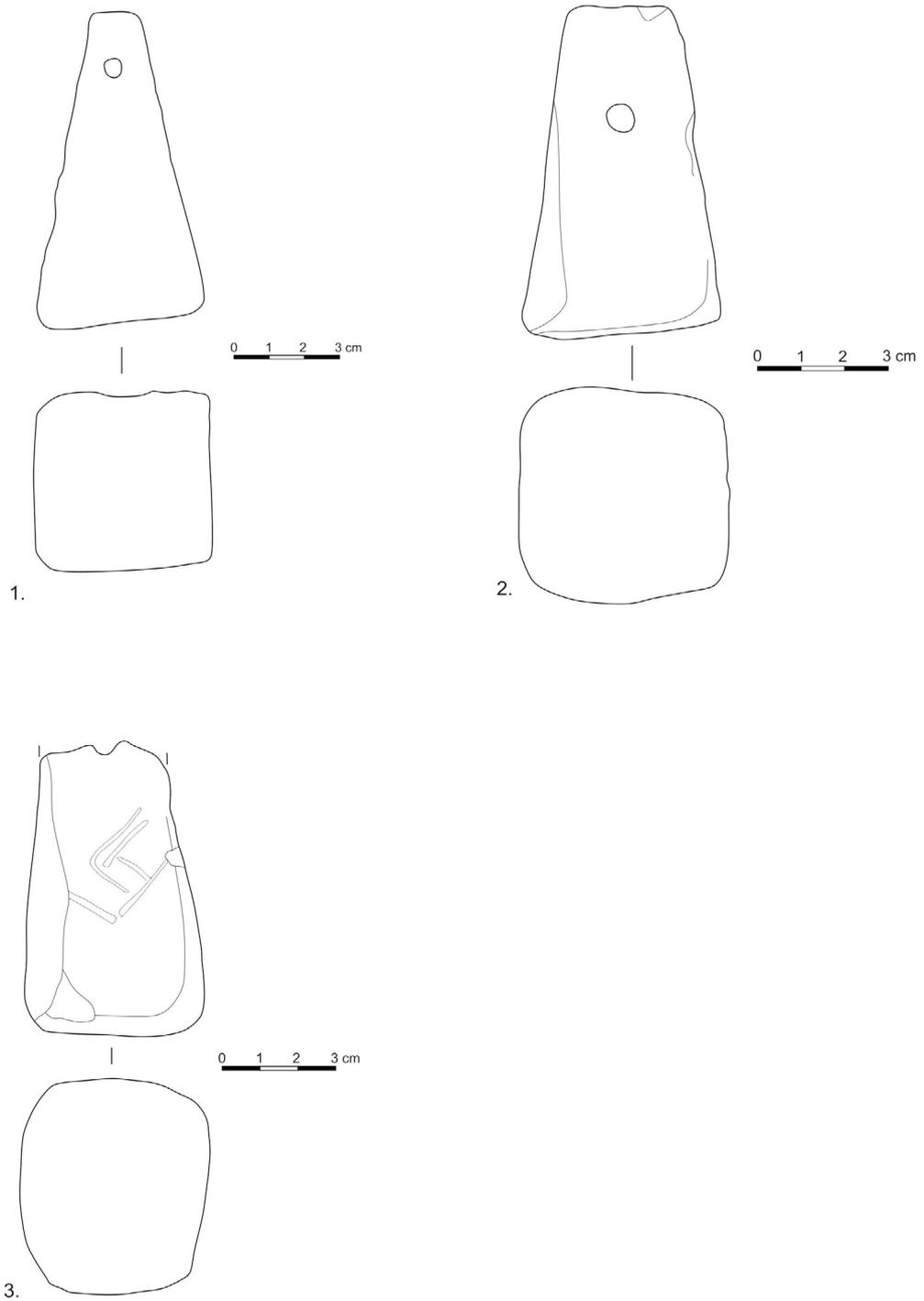
Таб. 1. Инструменти, произлизащи от късноантичния комплекс в кв. Вердикал, гр. Баня
(Графично представяне: А. Антонов)

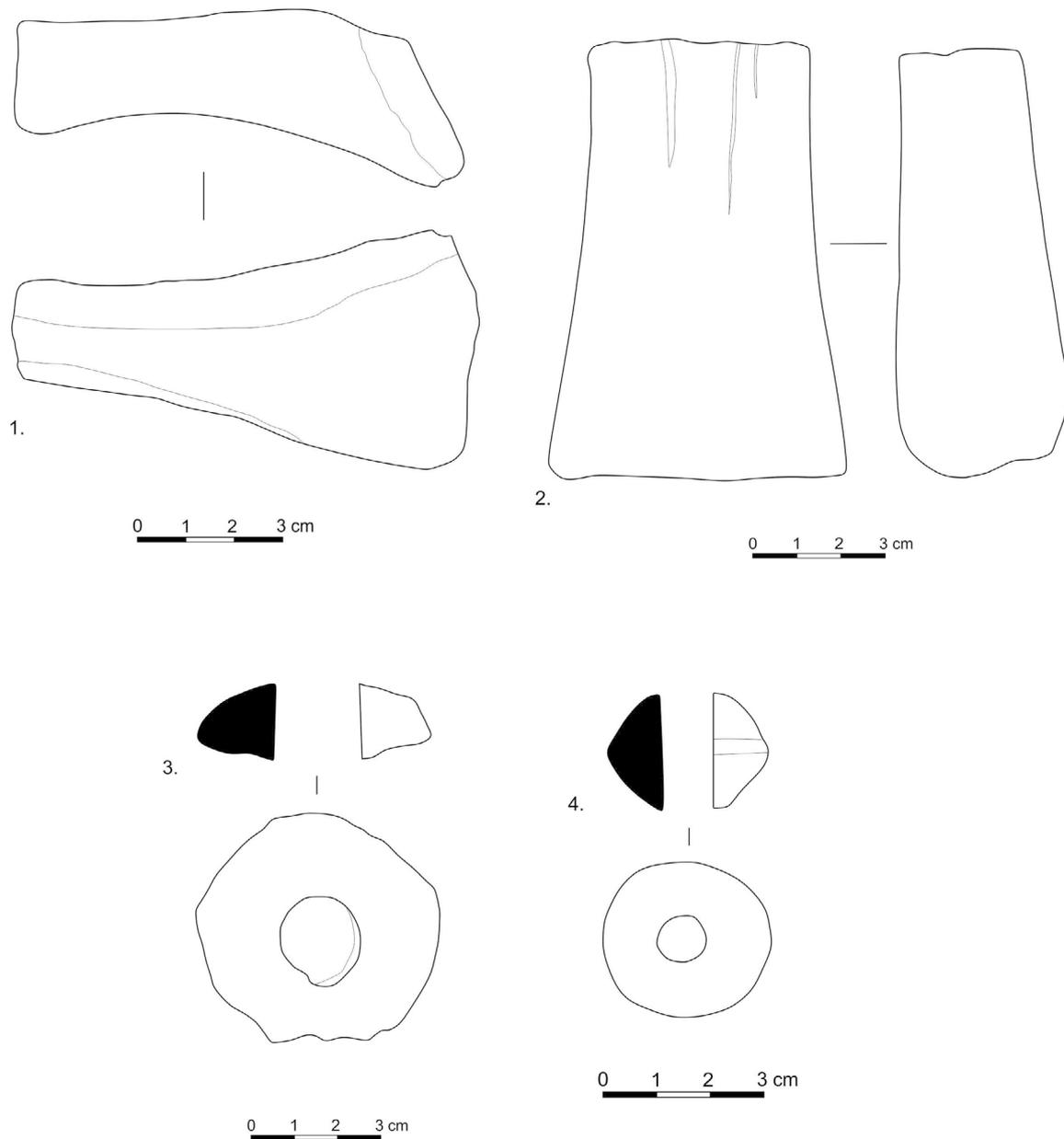
Таб. 2. Тежести за тъкачен стан, произлизащи от късноантичния комплекс в кв. Вердикал, гр. Баня
(Графично представяне: А. Антонов)

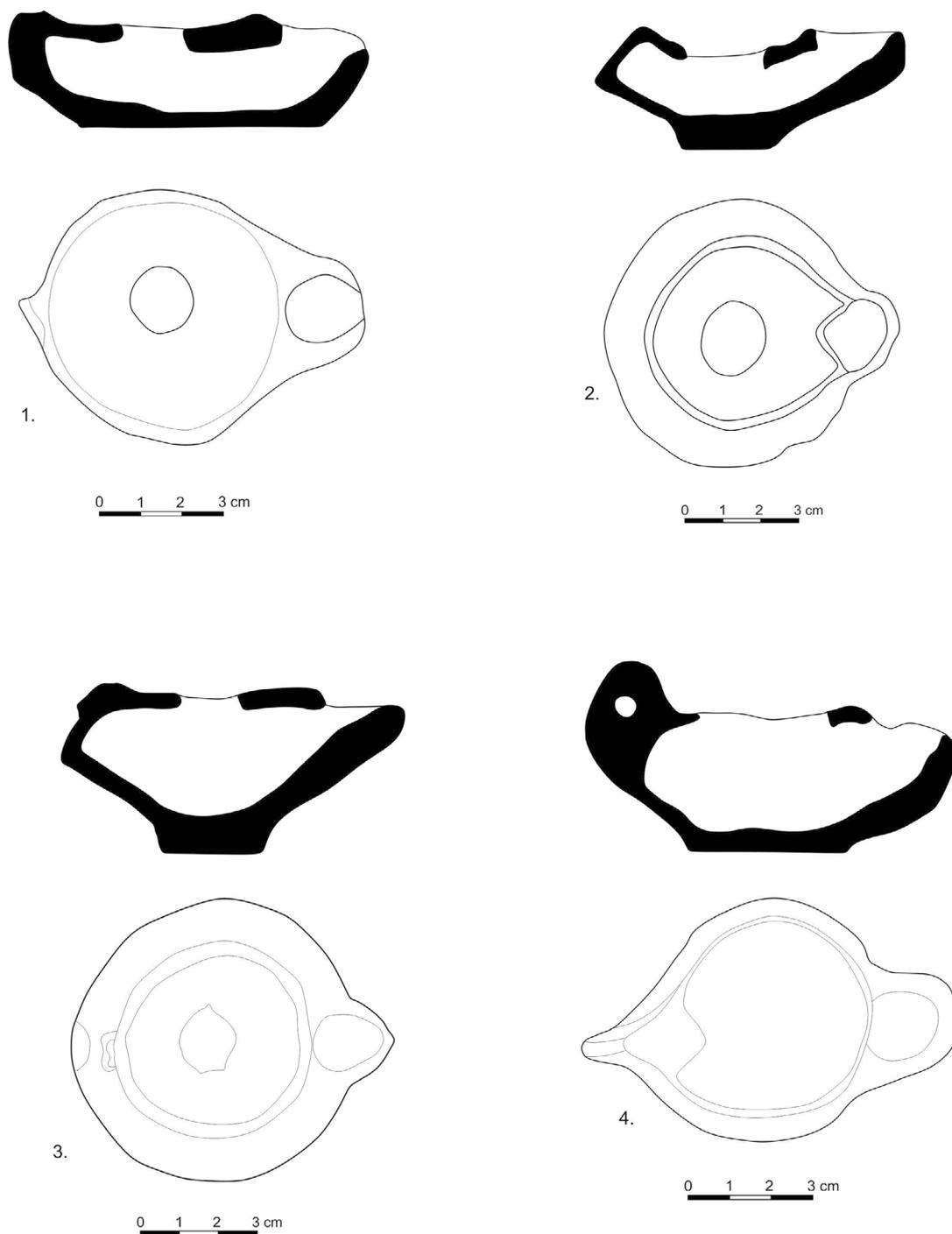
Таб. 3. Тежести за тъкачен стан, произлизащи от късноантичния комплекс в кв. Вердикал, гр. Баня
(Графично представяне: А. Антонов)

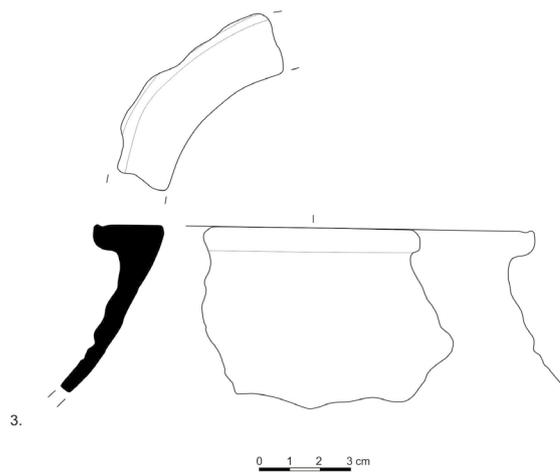
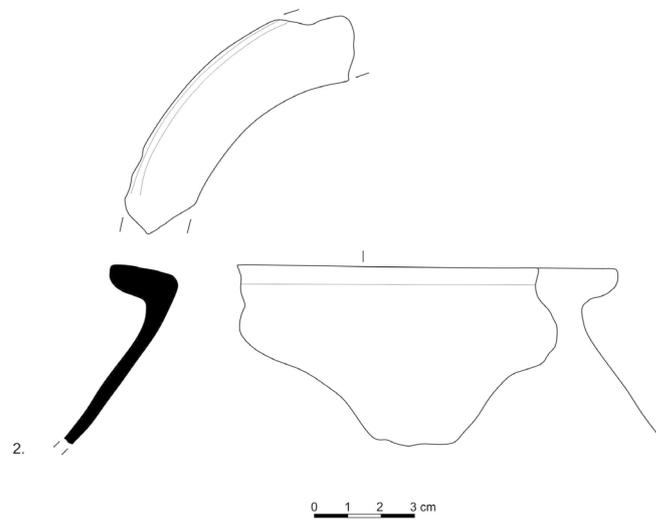
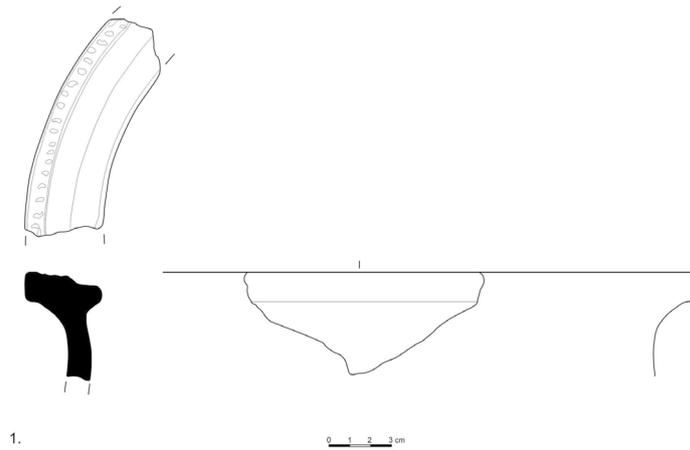
Таб. 4. Тежести за тъкачен стан, произлизащи от късноантичния комплекс в кв. Вердикал, гр. Банкя
(Графично представяне: А. Антонов)

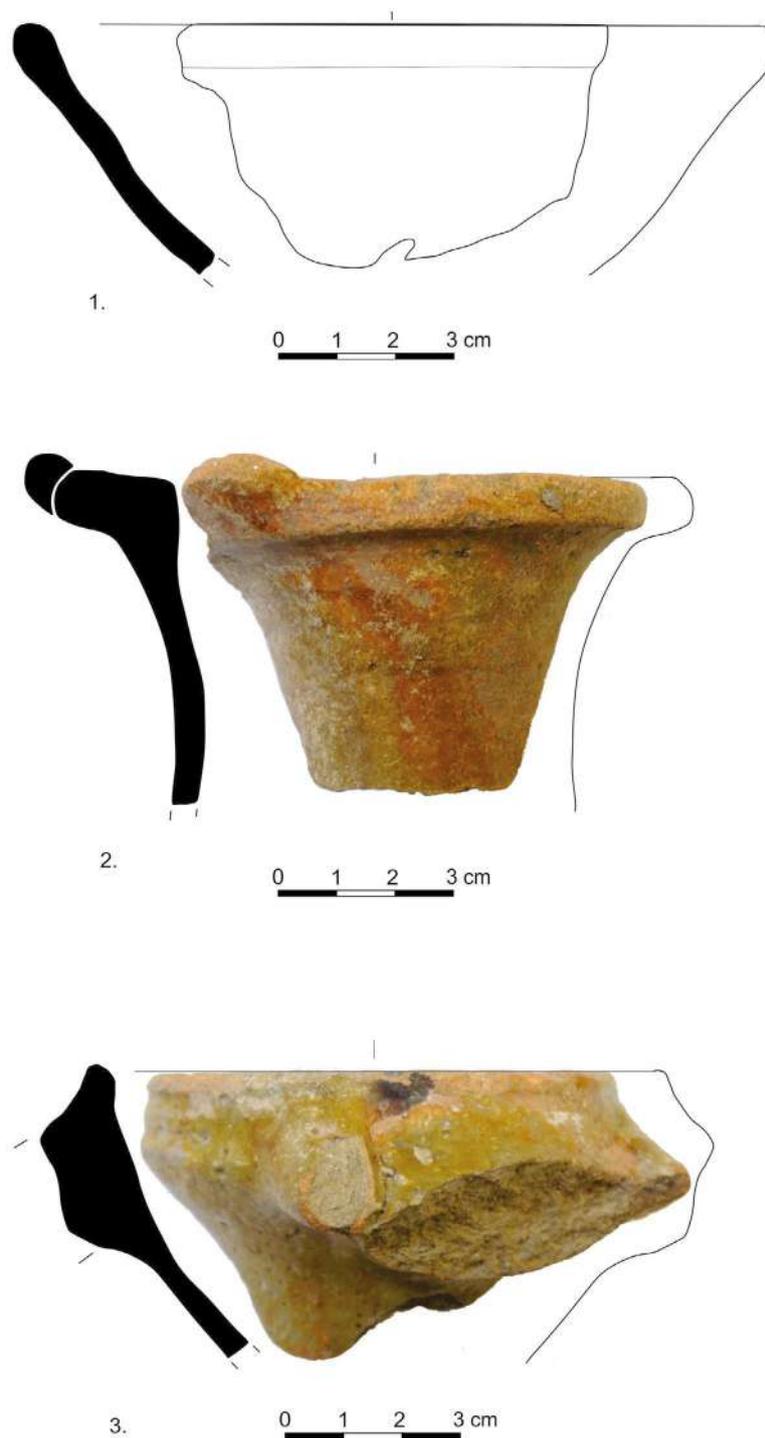
Таб. 5. Каменни брусове и прешлени за вретено, произлизащи от късноантичния комплекс в кв. Вердикал, гр. Баня (Графично представяне: А. Антонов)

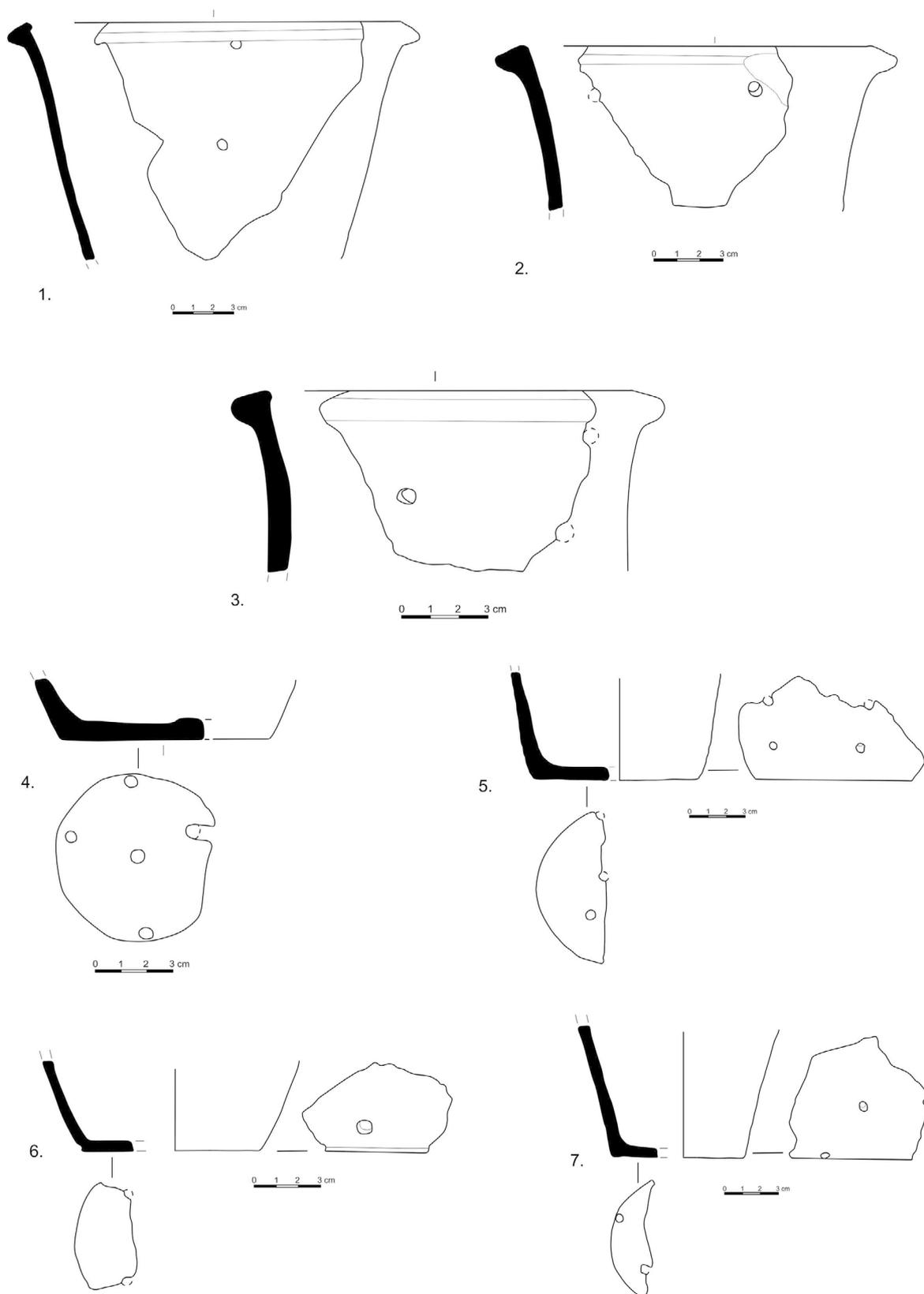
Таб. 6. Глинени лампи, произлизащи от късноантичния комплекс в кв. Вердикал, гр. Баня
(Графично представяне: А. Антонов)

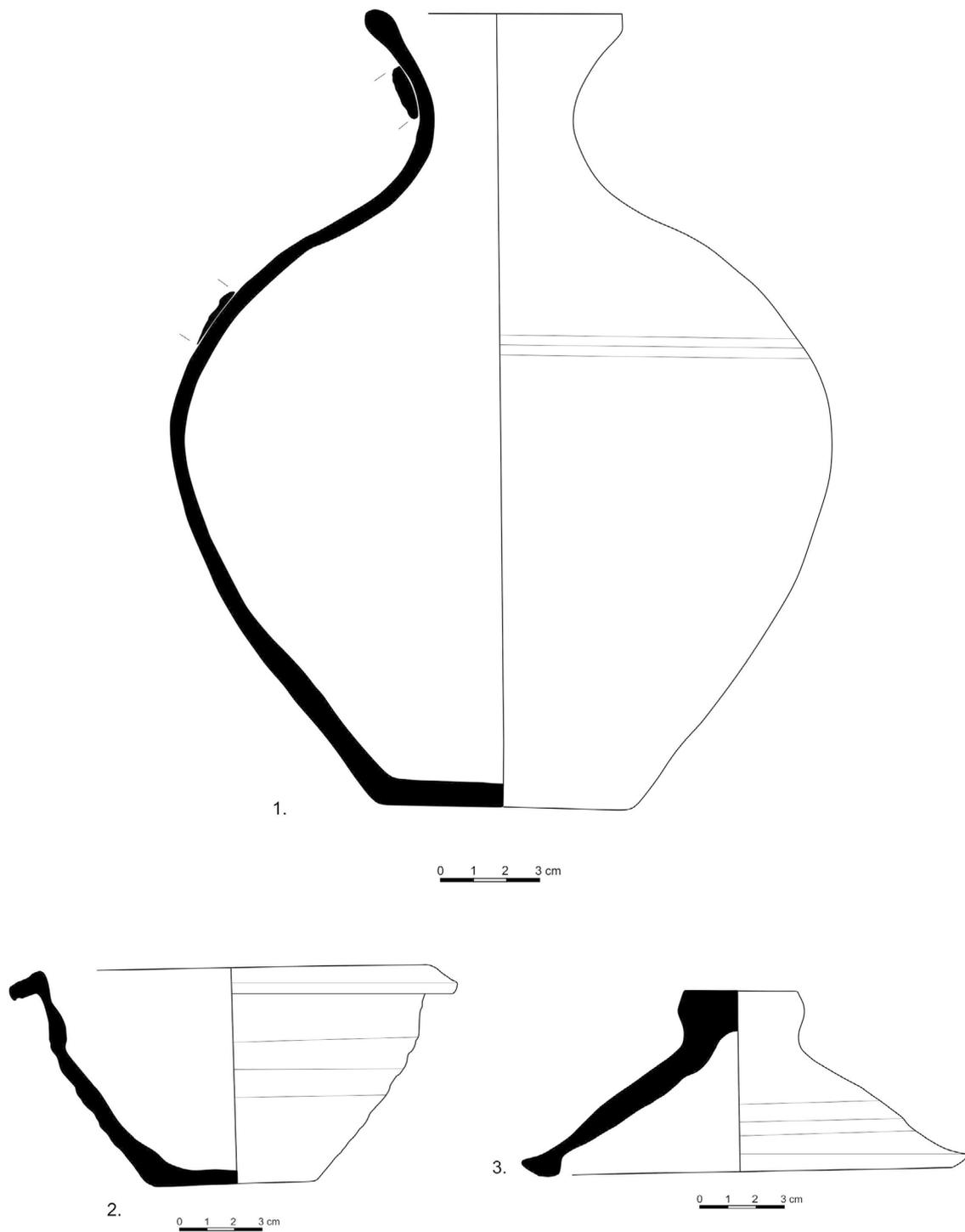
Таб. 7. Керамични съдове, произлизащи от късноантичния комплекс в кв. Вердикал, гр. Баня
(Графично представяне: А. Антонов)

Таб. 8. Керамични съдове, произлизащи от късноантичния комплекс в кв. Вердикал, гр. Баня
(Графично представяне: А. Антонов)

Таб. 9. Цели съдове, произлизащи от късноантичния комплекс в кв. Вердикал, гр. Баня
(Графично представяне: А. Антонов)

Таб. 10. Керамични фрагменти от съдове – цедилки, произлизащи от късноантичния комплекс в кв. Вердикал, гр. Банкя (Графично представяне: А. Антонов)

